

Анна ЗАЙЦЕВАаспірантка,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка**ГЕНОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ПРОЗИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ**

Стаття присвячена дослідженню жанрового діапазону прозового доробку Олени Пчілки. На прикладах конкретних творів проаналізовано основні специфічні жанрові особливості творчості письменниці. Виявлено, що прозовий доробок письменниці представлений повістями, оповіданнями, серед яких вагоме місце посідає жанр так званих „різдвяних” чи „святкових” оповідань, есе тощо. Встановлено, що в основу більшості прозових творів мисткині покладено певну подію або факт із життя самої авторки.

Ключові слова: генологічний дискурс, повість, оповідання, есе.

На сучасному етапі розвитку літературознавчої науки видається необхідним вивчення творчості письменників, здобутки яких свого часу належним чином не поціновувалися. Творчість Олени Пчілки – видатної діячки української культури кінця XIX – початку XX століття, через певні культурно-історичні та суспільно-політичні причини довгий час лишалася поза увагою науковців, що вказує на необхідність у контексті сучасних наукових підходів дослідити творчий доробок мисткині, повернувши тим самим його із забуття, дати йому справедливую оцінку.

Постать Олени Пчілки була в центрі уваги Д. Донцова, який у праці „Мати Лесі Українки (Олена Пчілка)” (1958) вперше подав цілісний аналіз творчого доробку письменниці [1]; Л. Купрата в розвідці „Літературно-естетичні та суспільні погляди Олени Пчілки” (1998) знайомить із витоками творчості Олени Пчілки й робить спробу охарактеризувати вплив на письменницю її оточення [5]; робота Л. Новаківської „Берегиня роду й нації (Олена Пчілка)” (2002) присвячена висвітленню просвітницько-педагогічних ідей Олени Пчілки [8]; книга Л. Дрофань „Берегиня” (2004) відтворює яскраві сторінки життєвої і творчої біографії письменниці [3] та ін. Актуальність обраної теми зумовлена відсутністю ґрунтовного дослідження жанрової специфіки прозового доробку Олени Пчілки.

Мета статті – дослідити генологічні особливості прозових творів Олени Пчілки. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: у контексті новітніх наукових підходів проаналізувати основні жанри, репрезентовані у прозі письменниці, визначити їх специфіку та характерні особливості.

Жанровий діапазон прозових творів Олени Пчілки підтверджує освоєння письменницею жанру оповідання, яке було її улюбленою формою. Цю особливість творчої манери мисткині пов'язують із типом художнього мислення письменниці, якому більшою мірою відповідали малі літературні форми з локальними сюжетами, чіткою композицією, значними можливостями для реалізації ліричного бачення світу [4, 16–17].

Дискусійним лишається питання щодо жанру ранніх прозових спроб Олени Пчілки. Сама авторка зазначила, що твори „Світло добра і любові” й „Товаришки” є оповіданнями. Проте Є. Шабліовський та О. Ставицький зауважили, що ці твори „всупереч авторському визначенню, слід назвати не оповіданнями, а повістями. Перша з них навіть наближається до роману – в ній ґрунтовно виписані передісторія й родовід героїв, епічно широко і неквапливо розвивається дія, виводиться чимала кількість персонажів” [12, 14].

„Товаришки”, написані для журналу „Перший вінок”, сюжет яких окреслює період формування й становлення тогочасної інтелігентної молоді, за масштабністю зображення подій та життя можна класифікувати як повість. Своїм твором Олена Пчілка зробила вагомий внесок у розвиток соціально-психологічної повісті, порушивши тему емансипації жінки в тогочасному суспільстві разом з осмисленням місії інтелігенції у громадському житті. Мисткиня вміло подає зображення життя молодих героїнь (Люби Калиновської та Раїси Брагової) перед виїздом за кордон, зацікавлення і прагнення молодих українців під час навчання у європейських містах, реалізації освіченої інтелігенції в різних сферах та місцевостях. Охопивши такий широкий спектр життя персонажів, авторка вдається до інтелектуалізації прози. Це прагнення підтверджує репрезентація широких, розлогіх діалогів освіченої інтелігенції, подання пейзажних й урбаністичних замальовок (Цюрих, Відень). Такі риси були новаторськими в тогочасній українській літературі. Другорядні дійові особи твору (Загоровський, Кузьменко, Корнієвич та ін.), які вбачали сенс життя у провіті народу, піднесенні його інтелектуального й духовного рівня, уведені в полотно твору з метою осмислення ролі молоді інтелігенції.

Незакінчена повість Олени Пчілки „Світло добра і любові” побачила світ на сторінках журналу „Зоря” упродовж трьох років (1886–1888). Твір є продовженням роздумів письменниці над проблемою пошуків шляхів покращення становища українського народу передовою інтелігенцією, яка порушена мисткинею у повісті „Товаришки”. Розділи твору сприймаються читачем як вступ до розлогішого епічного полотна. І. Франко висловив думку про те, що

межі повісті „Світло добра і любові” Олена Пчілка повинна розширити до роману: „Ви перші і, як кажу, поки що одні тільки можете нам дати широкий роман на тлі соціально-політичних змагань і борб тої зароджуючоїся української інтелігенції, котрої такі живі зразки видно і в „Світлі”, і в „Чаді”. Впрочім, чому ж би „Світло” не мало вийти таким романом? Заснова його, по моїй думці, доволі широка, і сам проблем, який Ви собі поставили, вимагає виведення багато різнорідних типів” [11, 10]. У повісті репрезентовано значну кількість соціальних і національних типів, серед яких: судовий писар Підгірний, суддя Ухтомцев, слідчий Маляренко, адвокат Васькевич, лікар Крамов, студент Бриневиц та інші. Вагоме значення для розгортання сюжету твору мають передісторії життя деяких персонажів, які репрезентують ідеологічні методи боротьби з соціальним злом самої авторки.

Дія твору охоплює кілька місяців життя мешканців містечка Красне на Волині. Свідомий українець, полтавець за походженням, Петро Підгірний надихається „світлом добра і любові” й прагне нести це світло в народ. Він виголошує націєвірні й просвітницькі гасла, які, на його думку, є запорукою щасливого майбутнього українського народу. Ці гасла репрезентують провідну ідею повісті – підняти культурно-освітній рівень народу й об’єднати соціально різні верстви українського населення. У повісті порушено „широкий спектр світоглядно-етичних і суспільно-політичних питань – пріоритети особистості й суспільства, пошуки інтелігенцією своєї ролі в суспільному розвитку, взаємини інтелігенції й народу, розвиток національної культури, еволюційний і революційний шляхи суспільних перетворень” [4, 17]. Відкритих противників поглядів та діяльності патріота-народолюбця Підгірного у творі не представлено, проте, можливо, авторка мала на меті подати їх у наступних частинах повісті, які так і не з’явилися.

Таким чином, жанр повісті, представлений у прозовому доробку Олени Пчілки двома зразками, характеризується, крім значного обсягу, розлогим зображенням розгортання подій, які групуються навколо головних персонажів. Повістям письменниці притаманні значна кількість дійових осіб, репрезентація передісторії життя деяких персонажів, наявність пейзажних замальовок та урбаністичних картин твору. Побудова творів вирізняється широким використанням авторкою діалогів, дискусій, за допомогою яких чіткіше вимальовується світоглядна позиція персонажів. Глибокого проникнення в душевний стан героїв письменниця досягає шляхом репрезентації внутрішнього монологу.

„З-посеред усіх українських письменників, – пише І. Денисюк – Олена Пчілка найбільше культивувала жанр так званих „різдвяних”, чи „святкових оповідань” [2, 105]. Неодноразові звернення до цього жанру пояснює сама письменниця: „Часом редактори, мало сказати, просили, благали мене прислати їм якийсь різдвяне чи новорічне оповідання і тим пояснюється те, що більшість з моїх оповіданні є або різдвяні, або новорічні” [6, 256]. Характерними особливостями жанру „святкового оповідання” є канонічність та схематичність. Основна функція цього жанру – забавляти читача різноманітними святковими пригодами, які зазвичай мають щасливу кінцівку.

„Забавний вечір” Олени Пчілки побудовано на принципі контрасту. У творі репрезентовано розповідь про панночок Костецьких, які на третій день різдвяних свят зібралися на бал до міста. Проте, у дорозі з панночками сталася неприємна пригода – через заметіль вони збилися з дороги. Ця подія змушує Костецьких залишитися на ніч у родичів свого візника Пилипа. Святковому настрою й ошатному вбранню панночок Олена Пчілка протиставляє убоге помешкання звичайних селян: „Хата Пилипового дядька здалась їм таки тісенькою; просторінь, що зоставалась між столом, лавками й широким примостом, „полом”, була невеличка, а ще до того в хаті стояли кросна, з натягнуеною на них роботою; висіла колиска біля полу; були в хаті й усякі господарські речі, як наприклад: діжа, цебрики й таке інше” [9, 72]. Окрім п'яťох мешканців цієї хати, в оселі жило й маленьке телятко. Вигляд маленького сина Мотрі, який був хворобливим, жовтий колір його шкіри й якісь „вавки” настільки вражають панночок, що старша з них, Ксеня, віддає гроші, які призначалися на придбання золотого браслету, господині хати.

Шедевром у жанрі „святкового оповідання” різдвяного циклу письменниці є твір „Збентежена вечеря”. І. Денисюк вважає, що „святковий” матеріал є лише відправним моментом, стартом у кипучу, бурхливу сучасність” [2, 106]. Свою думку дослідник аргументує напруженою революційною атмосферою твору, яка репрезентована в образі молодого хлоп'яти, який втілює „прояви гордості, власної гідності та непокори представників селянства під впливом революційних подій” [2, 106]. В оповіданні репрезентовано пригоду, що сталася на Свят-вечір зі звичайним хлопчиком Омельком, який збирався йти з кутею до своїх хрещених.

Твір побудований на улюбленому принципі протиставлення. Цю особливість твору Олени Пчілки відзначила О. Мікула: „Відтак композиція-антитеза стала основою емоційної атмосфери оповідання, бо принесла у розповідь елемент драматизму й динамізму” [6, 33].

Два світи, які зображує письменниця, є діаметрально протилежними між собою: світ багатіїв, до якого належала хрещена Омелька, і світ селянина-бунтівника, хрещеного дитини, який сидів у в'язниці. У будинку паничів хлопчину зустріли непривітно, глузуючи й насміхаючись з нього та його імені. Проте теплий прийом батька Свирида дає уявлення про тепле й приязне ставлення до хлопчика: „А, здоров, синку, здоров! – гукнув він. – Се ти з вечерєю? От так спасибі!.. Дякую кумі, що таки не забула за мене... Ну, сідай, одпочинь! Де б пак тебе посадить?” [10, 334]. Повертаючись додому, хлопчина вирішив перевірити, чи з'їли паничі його вечерю. Але почувши, що пани кепкують із нього, хлопчик був вражений так, що з усієї сили жбурнув через вікно п'ятак, який йому дала хрещена, й довго не міг заспокоїтись. Прийшовши додому, розчарований хлопець почав плакати, розповідаючи батькам про кепську пригоду, яка з ним трапилася. Проте, незважаючи на сльози, Омелько правив своє: „Я їх ще битиму, як виросту!” [10, 351].

Окрім характерної для жанру „святкових оповідань” пори року, коли відбувається дія твору „Забавна вечеря” (Свят-вечір), варто відзначити загалом щасливе закінчення оповідання, яке притаманне творам означеного жанру. Передаючи авторство оповідачеві з народу, звертаючись до форми товариської бесіди, мисткиня прагне налагодити максимальний контакт із читачем: „Звісно, пани говорили по-панськи, це вже я так переказую, по-простому” [10, 338]. Показово, що оповідання має чітку композицію, відзначається конкретністю й лаконічністю.

Оповідача з народу зустрічаємо ще в одному прозовому творі Олени Пчілки „Соловійовий спів”. Проте, на відміну від попереднього твору, тут оповідачем є не простий селянин, а інтелігент, юрист за фахом. Сама авторка так пояснює походження твору: „Подія в оповіданні „Соловійовий спів” – це дійсна подія, яку мені розказав один молодий слідчий київський, Борецький” [6, 273]. Розслідуючи убивство пана, герой сподівався отримати задоволення, але вийшло навпаки: знайшовши злочинця, ця подія не лише засмутила юриста, а й стала його душевним тягарем: „Я сидів, упавши в траву, і тяжко картався. Я пробував заспокоїти себе гадкою, що таки ж Андрій Байдиш зробив злочинство, тяжке злочинство; але ж у мене зараз вставало в думці, чия вина була тяжча: чи того старого пана, чи Андрієва, чи... моя?” [10, 265].

Спогад, який покладено в основу сюжету, незначний обсяг твору, невелика кількість дійових осіб дають можливість кваліфікувати „Соловійовий спів” Олени Пчілки як оповідання. Саме душевні поривання оповідача змушують читача задуматися над

питанням: чи за кожен злочин повинна бути кара. Адже незважаючи на те, що юрист знайшов винуватця, він відчуває докори сумління через моральний критерій цього злочину, який змушує читача виправдати вбивцю.

Мисткиня в автобіографії писала: „Оповідань автобіографічних я зовсім не писала, але в основі кожного оповідання, чи великого, чи маленького, лежить якийсь дійсний факт” [6, 272]. У цьому сенсі варто відзначити оповідання „Рятуйте!” і „За правдою”, у яких репрезентовано „малюнки з життя сектантів, а властиво, ставлення до сектантів інтелігента” [6 213].

Оповідання „Рятуйте!” – найтрагічніший твір у творчому доробку Олени Пчілки. В оповіданні зображено вплив сектантського оточення на думки й вчинки селянки Орісі Ярошенківни, внаслідок чого дівчина покінчує життя самогубством. Письменниця звернулася до цієї тематики через зближення з діячами українських сект, з якими її познайомив товариш О. Лоначевський. Олена Пчілка зробила кілька перекладів духовних віршів, які штундисти використовували на своїх зібраннях. Побувавши на одному з таких сектантських вечорів, Ольга Петрівна зауважила: „Вражіння свої од цих штундистських зборищ я й записала в тих оповіданнях. Мене зацікавила їхня психологія. Придивившись ближче, я побачила за тою ідейністю щось інше, зовсім інший зміст” [6, 274]. Оповідання „Рятуйте!” є прикладом втілення цих вражень.

Оповідання „За правдою”, написане мисткинею під впливом спілкування зі штундистами, є по-своєму новаторським. Його новаторство, на нашу думку, полягає в репрезентації духовного життя, віросповідань не лише інтелігенції, студентів зокрема, а й звичайних селян. Головна героїня твору, прачка Надезя, є представницею робітничого класу. Вона мешкає зі своєю тіткою Мариною та її чоловіком Семеном, тому що осиротіла. Познайомившись зі студентом Лук’яненком, Надезя зближується з ним через ідейну близькість. Так, дівчина захоплюється поемою „Демон” М. Лермонтова, яку їй читає Лук’яненко, так як Надезя грамотою не володіє. Варто відзначити, що Олена Пчілка, на відміну від інших тогочасних письменників, оминає зображення почуттів закоханих. На зміну любовним переживанням письменниця репрезентує духовний роман між Надезею та Лук’яненком, який ґрунтується на ідейних інтересах молодих людей.

Авторка подає картину життя справжніх трударів, тяжке існування й багатолітня праця яких позначилися на їхньому зовнішньому вигляді та поглядах. Скромна й працююча дівчина не знаходить правди на сектантських зборищах, які чорною смугою

розділяють їх родину на два табори: Марина залишається вірною своїм віросповіданням, а її чоловік Семен разом із Надезєю піддаються впливу кума Андрія, який є штундистом.

Таким чином, твори Олени Пчілки, сюжет яких заснований на враженнях авторки від спілкування з українськими штундистами, дають підстави за жанровою приналежністю кваліфікувати їх як оповідання. На це вказують характерні жанрові особливості оповідання: динамічність сюжету, чітка композиція, незначна кількість дійових осіб, невеликий проміжок часу, охоплений твором. Варто відзначити майстерність Олени Пчілки в зображенні психологічного стану героїв, які піддалися згубному впливу штундистських ідеологій. Важливу роль у цьому відіграє народнопоетичний матеріал, використаний письменницею.

Л. Мірошниченко констатує звернення Олени Пчілки до жанру есе. У розвідці дослідниця подала один із таких текстів, зазначивши, що „у цій досі невідомій художній мініатюрі глибока філософська тема висловлена музикою слова з живописною метафоричністю” [7, 114]. Звернення мисткині до цього жанру дослідниця пов'язує з педагогічними намірами Олени Пчілки, які ґрунтувалися на глибокому усвідомленні цілковитої чистоти й незайманості дитячої душі. Характерною особливістю есе як жанру є логічність викладу, яка вказує на близькість есе до наукової літератури. Цей невеликий за обсягом твір мисткині містить філософські роздуми авторки про безконечність життя, заporукою якого є діти.

Отож, прозовий доробок Олени Пчілки характеризується жанровою різноманітністю. Зокрема, ранні спроби письменниці („Товаришки”, „Світло добра і любові”), у яких порушено проблеми життя української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ століття, всупереч авторському означенню як оповідання, варто кваліфікувати як повісті, в чому переконують розгорнутий сюжет, значна кількість другорядних персонажів, характеристика й передісторія їх життя, наявність описів тощо. Оповідання – улюблений прозовий жанр письменниці, представлене у її доробку циклом „святкових” або „різдвяних” творів („Забавний вечір”, „Збентежена вечеря” та ін.), події яких розгортаються зазвичай у період різдвяних свят, а також творами, у яких порушені питання цінності людського життя („Соловійовий спів”), репрезентовано враження самої авторки від відвідування сектантських зборищ („За правдою”, „Рятуйте!”), що відзначаються глибокою психологічністю. Поодинокі звернення Олени Пчілки до жанру есе виявляє філософські роздуми мисткині про цінність людського життя. Перспективи нових досліджень

творчості Олени Пчілки вбачаємо в подальшому вивченні специфіки творчої манери письменниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Донцов Д.* Мати Лесі Українки (Олена Пчілка) / Д. Донцов // Дві літератури нашої доби. – Торонто : Вид-во „Гомін України”, 1958. – С. 135–176.
2. *Денисюк І.* Проза „малих форм” Олени Пчілки / І. Денисюк // Українське літературознавство. – Львів, 1970. – Вип. 10. – С. 102–108.
3. *Дрофань Л.* Берегиня: художньо-докум. вид. / Л. Дрофань. – К. : Молодь, 2004. – 206 с.
4. *Камінчук О.* Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності / О. Камінчук // Слово і Час. – 1999. – № 6. – С. 12–18.
5. *Купрата Н.* Літературно-естетичні та суспільно-політичні погляди Олени Пчілки: навч. посібник / Н. Купрата. – Одеса : ОКФА, 1998. – 64 с.
6. *Мікула О.* Творчість Олени Пчілки і фольклор: монографія / передмова В. Івашківа / О. Мікула. – Ужгород : Гражда, 2011. – 312 с.
7. *Мірошниченко Л.* „Український дитячий театр” Олени Пчілки / Л. Мірошниченко // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 114–125.
8. *Новаківська Л.* Берегиня роду й нації (Олена Пчілка) / Л. Новаківська. – Київ : Науковий світ, 2002. – 53 с.
9. *Пчілка Олена.* Оповідання : з автобіографією / Олена Пчілка. – Харків : Рух, 1930. – 288 с.
10. *Пчілка Олена.* Твори / Олена Пчілка. – К. : Дніпро, 1988. – 582 с.
11. *Франко І.* Лист до Олени Пчілки [4 січня 1886 р.] // Іван Франко Твори : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 8–11.
12. *Шаблювський Є.* Олена Пчілка / Є. Шаблювський, О. Ставицький // Твори / Олена Пчілка. – К., 1971. – С. 3–26.

АННОТАЦІЯ

Анна Зайцева. Генологический дискурс прозы Олены Пчилки.

Статья посвящена исследованию жанрового диапазона прозаического наследия Олены Пчилки. На примерах конкретных произведений проанализированы основные специфические жанровые особенности творчества писательницы. Анализ показал, что прозаическое наследие писательницы представлено повестями, рассказами, среди которых важное место занимает жанр так называемых „рождественских” или „праздничных” рассказов, эссе и т. п. Установлено, что в основе большинства прозаических произведений лежит определенное событие или факт из жизни самого автора.

Ключевые слова: генологический дискурс, повесть, рассказ, эссе.

ABSTRACT

Anna Zaitseva. Genealogic Discourse of Olena Pchilka's Prose.

Genre range of Olena Pchilka's prose indicates frequent writer appeals to the genre of the story, which was her favorite form. This specialty of poetess' style is associated with the type of her artistic thinking, which are matched with smaller literary forms of local scenes, precise composition, significant opportunities for the implementation of the lyrical vision of the world. Contentious is the issue of early prose genre attempts of Olena Pchilka. The author herself said that the works „Light of Good and

Love” and „Friends” are stories. However, these works, in addition to a significant amount, are characterized by lengthy deployments depicting events that are grouped around the main characters they tend to a large number of actors, representation of prehistory life of the characters, the presence of urban landscape sketches and paintings work. Construction of the author’s works features the extensive use of dialogue, debate, in which clearly emerges worldview characters. These features make it possible to qualify the „Light of Good and Love” and „Friends” of Olena Pchilka as a genre of a story. The writer gains the deep insight into the state of characters mind by the representation of the internal monologue. Olena Pchilka very often appealed to writing of the so-called „Christmas” or „Holiday” stories that are canonical and schematic. The main function of this genre is to amuse the reader with a variety of festive adventures that usually have a happy ending. Thus, in addition to stories „Amusing Evening”, „Chad”, „Masquerade”, a masterpiece of the genre „festive story” Christmas cycle is the writing „Confused Supper” that refers to the accident, which occurred on Christmas Eve with an ordinary boy Omelko who was going to go with kutia to his godparents. The stories „Save”, and „In Truth” of Olena Pchilka are worth noting, which represented her experience for sectarian gatherings. The story „Save” is the most tragic work among Olena Pchilka’s works. The story shows the impact on the sectarian environment, thoughts and actions on peasant Orysia Yaroshenkivna in the result of which she commits suicide. The writer turned to the subject through the convergence of Ukrainian leaders of sects, which introduced her friend Alexander Lonachevsky. Pchilka made several translations of religious poems that they used at their meetings. Having attended one of these sectarian parties, the writer was very surprised by what she saw and her impressions of the meeting were represented in his works. The story „In Truth”, written under the influence of the writers communication with „shtundysty” and is in its own innovative. Its innovation, in our opinion, is the representation of the spiritual life and faith not only of intellectuals and students in particular, but of ordinary farmers, as the main character of the work, laundress Nedezya is the representative of the working class. Indicative is the appeal of Olena Pchilka to writing essays. A characteristic feature of the essay as a genre is the consistency of presentation, which indicates the proximity of the essays to the scientific literature. This small volume of works contains the writers philosophical reflections of infinity life guaranteed by children.

Key words: genealogic discourse, story, stories, essays.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.2014.